

na roven. Chce se však po něm, aby docela obyčejně sloužilo, aby mělo nějaký účel a bylo užitečné. Jak ponižující! A jeho obránci mu to snad mají dopřát? Kéz by ti, jimž se tolik jedná o užitek a podle kterých i mravnost a právo mají přinášet nějaký prospěch, kéž by se raději sami rozplynuli ve věčném koloběhu obecného | užitku, v němž by nechali rozplynout veškeré dobro a z něj nikdo, kdo se chce trochu osamostatnit, nerozumí jedinému slovu, raději než aby vystoupili jako obránci náboženství, jelikož nejsou vůbec způsobilí zastupovat jeho zájmy. Pěkná sláva pro Nebešťanku, zaopatřila-li pozemské záležitosti lidí takovýmto způsobem! Vzdejme čest Svobodné a Bezstarostné, že byla o něco bdělejší a pohotovější než svědomí! Kvůli něčemu takovému nemusí pro vás ještě sestupovat z nebe. Co je milováno a uctíváno jen kvůli výhodám, jež s sebou přináší, ať jsou sebevětší, není nakonec samo o sobě nutné, může to být klidně jen zbožné přání, jež se nikdy nenaplní, a rozumný člověk tomu nepřičítá žádnou mimořádnou hodnotu, nýbrž jen stanoví cenu celé věci přiměřenou. A byla by to cena náboženství vsutku nepřiměřená, to bych si tedy vyprošoval, a musím hned přiznat své pochyby o hloubce nepravosti, kterým má náboženství zabránit, stejně jako o významu mravních činů, kterým má napomoci. Kdyby to mělo být to jediné, co by mohlo zjednat | náboženství účtu, pak bych s ním nechtěl mít už vůbec nic společného. Je to všechno příliš bezvýznamné, než aby se mu tím dostalo jen tak mimochodem nějakého doporučení. Domnělá sláva, jež pomine, jakmile ji člověk začne hlouběji zkoumat, nemůže nijak pomoci těm, kdo mají vyšší nároky. Že náboženství samo nutné vyvěrá z nitra každé lepší duše, že mu náleží vlastní provincie v mysli, již neomezeně vládne, že je hodno toho, aby svou niternou silou pohnulo ty nejušlechtilější a nejznamenitější jedince a bylo jimi poznáno ve své nejniternější podstatě – to je to, co tvrdím a co bych náboženství rád zajistil. Na vás nyní je, dříve než se ještě více upevníte ve svém pohrdání, abyste se rozhodli, zda vůbec stojí za námahu, věnovat mi pozornost.

36

37

PROMLUVA DRUHÁ O podstatě náboženství

[I. Náboženství není, jak se obvykle myslí, nějaké vědění či konání, metafysika či morálka nebo složenina z obojího]

Jistě si vzpomenete, jak se starý Simonides vždy odmíchl a dlouhým otálením přiměl ke klidu toho¹, kdo jej obtěžoval otázkou, co jsou vlastně bohové zač. Podobným otálením bych rád začal už jen proto, že zde byla položena mnohem větší a obsáhlejší otázka „co je to náboženství?“.

Nemám však v úmyslu mlčet a držet vás jako onen mudrc v nejistotě, nýbrž chci, abyste plni netrpělivého očekávání zaměřili po jistou dobu své pohledy na onen bod, který hledáme, a prozatím se zcela oprostili ode všech dalších myšlenek. Je přece prvním požadavkem těch, kdo jen docela obyčejně vyvolávají duchy, aby se divák, který chce vidět jejich zjev a být zasvěcen do jejich tajemství, zdržel pozemských věcí, posvátným ztišením se připravil a aniž | by se rozptyloval pohledem na cizí předměty, soustředil všechny smysly na místo, kde má k onomu zjevení dojít. Tím spíše mohu podobnou poslušnost od vás požadovat já, který mám vyvolat ducha zcela zvláštního. Ten se nezjevuje jen tak jako nějaký obvyklý a běžný přízrak. Budete totiž muset dlouho vynakládat nejvyšší pozornost, abyste ho poznali a porozuměli jeho typickým rysům. Jedině stojíte-li před posvátnými kruhy s naprosto střízlivými smysly, které jasně a správně postřehují každý obrys, a jste-li plni touhy porozumět všemu ze sebe samých – tedy nechcete podléhat svodům starých vzpomínek, ani se nechat šálit nějakými předsudky –, mohu se nadít, že si mé zjevení

¹ Tj. Hierón, krále syrakúského (478–467).

oblíbíte, že se přinejmenším se mnou shodnete na jeho podobě a rozeznáte v něm nebeskou bytost. Chtěl a mohl bych vám ji ukázat v nějaké době známé podobě a jakmile byste si připomněli její rysy, její pohyb, její zvyky, chtělo by se vám zvolat, že jste to tu či onde v životě už takto viděli. Tím bych vás však oklamal. Tak nezahlacenou, jak se | vyvolávací zjeví, ji nikdy mezi lidmi nepotkáte a také se v této zvláštní podobě asi dlouho prohlížet nenechá. Podobně je tomu se zvláštní povahou jednotlivých kulturních národů. Od té doby, co se jejich vzájemný styk tak rozrůznil bohatými vztahy a zároveň všechny provázal dohromady, není z jejich jednotlivých konání jasné patrná národní osobitost, takže už jediné silou fantazie můžeme pojmut celou ideu těchto jednotlivých národních charakterů, které se jinak rozptýlily do dlících drobností a tam se promísily s mnoha cizími vlivy. A tak je tomu i s duchovními věcmi, a tedy i s náboženstvím. Je vám přece známo, jak je dnes všechno plno harmonické výchovy, která v lidské duši tak dokonale rozhojnila družnost a přátelství, že ve skutečnosti žádá z duševních sil nepůsobí odděleně, třebaže je takto oddělené můžeme myslet. Jakmile začnete cokoli konat, ihned přispěchá ochotná láska a vzájemná dobročinná podpora a příslušná duševní síla se tak vždy poněkud odchýlí ze své dráhy. Člověk pak v tomto vzdělaném světě marně hledá nějaké jednání, které by věrně 40 vyjadřovalo některou z mohutností | ducha, ať už smyslovost či rozvažování, mravnost či náboženství.

Nehoršíte se proto na mě a nemyslete si, že nedoceňuji přítomnou dobu, když vás teď kvůli názornosti častěji zavedu do oněch dětských let, kdy v nedokonalém stavu bylo všechno ještě vzájemně odděleno a více samo sebou. Chci s tím začít hned a budu se k tomu stále znovu pečlivě vracet i při jiných výkladech, abych vás důrazně varoval před každou záměnou náboženství s tím, co vám připadá podobné a s čím ho najdete běžné smíšeno.

Postavte se na nejvyšší bod metafysiky a morálky, tam teprve uvidíte, že obojí má s náboženstvím tentýž předmět, totiž Univerzum a vztah člověka k němu. Tato rovnost byla odedávna příčinou mnohých omylů. Proto také metafysika a morálka tak hojně pronikla do náboženství a naopak leccos náboženského se v nevhodné formě do metafysiky a morálky skrylo. Budete si proto myslet, že je náboženství | s jednou či druhou totožné? Víím, že váš instinkt vám radí opak a také je to patrné z vašich názorů. Nikdy totiž nepřipus-

títe, že náboženství přichází tak pevným krokem, jakého je schopna metafysika, a nezapomenete rychle dodat, že v jeho dějinách je mnoho ošklivých nemorálních skvrn. Máme-li ho tedy odlišit, musí se nějakým způsobem vymezit vůči metafysice a morálce a to bez ohledu na stejnou látku. Tu musí pojmut zcela jinak, musí vyjádřit a vypracovat jiný vztah člověka k ní, musí najít jiný postup a jiný cíl. Jedině tak totiž může to, co má s něčím jiným stejnou látku, nabýt zvláštní povahy a svébytnosti. Ptám se vás tedy: co dělá vaše metafysika či – nechtete-li už ani slyšet tento zastaralý termín, jenž vám připadá příliš historický – vaše transcendentální filosofie? Klasifikuje universum a vzájemně odděluje jednotlivá jsoucna, hledá důvody toho, co existuje, dedukuje nutnost skutečnosti, ze sebe samé pak vyzvojuje realitu světa a jeho zákony. Do této oblasti se | náboženství 43 nesmí vydat, musí se vyhnout kladení jsoucna a určování příroze- ností, nesmí se ztratit v nekonečnu důvodů a dedukcí, ani usilovat o nalezení posledních příčin a vyslovení věčných pravd.

A co dělá vaše morálka? Z přirozenosti člověka a jeho vztahu k Univerzu rozvíjí systém povinností a ze své neomezené moci přikazuje a zapovídá určitá jednání. Ani toho se náboženství nesmí odvážit, nesmí využívat Univerza, aby z něj odvodilo povinnosti, nesmí obsahovat žádný kodex zákonů.

„A přece to, co se nazývá náboženstvím, vypadá, jako by bylo složeno jen ze zlomků těchto různých oblastí.“

To je ovšem velmi zjednodušené pojetí. Posledně jsem vás učil mu nedůvěřovat, nyní nastal vhodný čas se ho zcela zbavit. Teoretici v náboženství, kteří vycházejí z vědění o povaze Univerza a o nejvyšší bytosti, která ho stvořila, jsou metafysici, byť dosti způsobní na to, aby nezhrdli také trochou morálky. Praktici, pro něž je hlavní věcí Boží vůle, jsou moralisté, byť v poněkud metafysickém stylu. Ideu dobra berete a vnášíte ji do metafysiky | jako přírodní zákon nějaké neomezené a dokonalé bytosti, zatímco ideu prabytnosti přebíráte z metafysiky a vnášíte ji do morálky, aby toto velké dílo nezůstalo anonymní, vždyť na začátku tak nádherného kodexu by měl být vyryt obraz zákonodárce. Skládejte a přesouvajte si to, jak chcete, nikdy to ale k sobě nepřijde. Je to jen pustá hra s látkami, které se vzájemně nesloučí, a vám zůstane vždy jen metafysika a morálka. Tuto míchanici různých mínění o nejvyšší bytosti či světě a mnoha příkázání pro lidský život (která by vydala na životy dva) nazýváte

tedy náboženstvím! A instinkt, který vyhledává tato mínění, a temné tuchy, jaká že je konečná odplata za porušení těchto příkazání, nazýváte náboženskostí! Jak jenom vůbec můžete pouhou kompilací, chrestomatií pro začátečníky pokládat za vlastní dílo, za individuuum s vlastním původem a vybavené vlastní silou? Jak vůbec můžete něco takového zmiňovat, když se to všechno děje, jen aby to bylo vyvráceno? Proč jste to už dávno nerozložili na části a neodhalili onen hanebný plagiát? Mohl bych si dopřát potěšení trochu vás potrápit několika sókratovskými otázkami, abyste přiznali, | že sice u nejobyčejnějších věcí znáte celkem dobře principy, podle nichž se skládá podobné a že zvláštní se musí podřítit obecnému, ale zde jich jen nechcete užít, abyste mohli se světem zažertovat o vážných věcech. Kdepak je jednota toho všeho? Na jakém principu se slučuje tato nesourodá látka? Je-li to vlastní přitažlivá síla, pak musíte přiznat, že náboženství je nejvyšší úrovní filosofie a že metafysika a morálka jsou jen jeho podřízenými součástmi. To totiž, v čem se spojují dva protikladné pojmy, nemůže být ničím jiným než něčím vyšším, k čemu oba nižší pojmy náležejí. Kdyby byl onen jednotící princip v metafysice, poznali byste z metafysických zásad nejvyšší bytost jako morálního zákonodárce a tak byste vyřadili z platnosti praktickou filosofii a přiznali, že je spolu s náboženstvím jen malou kapitolou filosofie teoretické. Kdybyste ale chtěli tvrdit opak, musely by být metafysika a náboženství pohlceny morálkou, již by ovšem už nebylo nic nemožné poté, co se naučila víře a už záhy přivolila k tomu, že ve své nejniternější | svatyni připraví tiché místečko k tajným polibkům dvou zamilovaných světů. Nebo chcete snad říci, že v náboženství nezávisí metafysika na morálce a morálka na metafysice? Že snad mezi teoretickým a praktickým vládně podivuhodný paralelismus a že náboženství spočívá právě v jeho vnímání a znázorňování? Jeho řešení nemůže poskytnout ani praktická filosofie, protože to není jejím předmětem, ani filosofie teoretická, neboť ta se co nehorlivěji snaží – nakolik je to jen možné – podobný paralelismus vyhledávat a odstraňovat, takové je její poslání. Zdá se mi, že už delší dobu pohánění touto potřebou hledáte jakousi nejvyšší filosofii, v níž by se tyto dva rody sjednocovaly, a stále jste připraveni ji najít. Jak blízko jen má taková filosofie k náboženství! Měla by se snad k němu nakonec uchýlit, jak to rádi tvrdí její nepřátelé? Dávejte však dobrý pozor, co tu řeknete. Takto buď získáte náboženství sto-

47
jící vysoko nad filosofií, jak je tomu v současnosti, anebo budete tak poctiví, že oběma částem filosofie vrátíte, | co jim náleží, a uznáte, že o náboženství dosud nevíte zhola nic. Nechci vás zdržovat první možností, pro kterou bych sotva mohl vznášet nějaké argumenty, druhá vám bude jistě více po vůli. Řekněme si to upřímně. Nemáte rádi náboženství, z toho jsme už před chvílí vyšli. Chcete-li však proti němu vést poctivou válku, která by nebyla zcela bez námahy, nebudete přece váličit se stíny. Náboženství totiž musí být něčím, co má vlastní skutečnost, co mohlo vstoupit do lidského srdce, něčím, co je myslitelné, co může být uchopeno pojmem, o čem lze mluvit a vést spory. Pokládám proto za nesprávné, když z tolika různorodých věcí sešíváte něco neudržitelného, nazýváte to náboženstvím a děláte si tak spoustu zbytečných potíží. Jistě popřete, že byste se do toho pustili s postranními úmysly, a vyzvete mě – který už zahodil systémy, komentáře a apologie – abych vám předložil všechny doklady, jimiž se může náboženství prokázat, od krásného básnické Řeků až po svatá Písma | křesťanů, zda v nich všude nacházím přirozenost bohů a jejich vůli a zda každý, kdo je poznává a podle jejich vůle jedná, je také po zásluze posvěcen a učiněn blaženým.

48
To je ale právě to, co jsem vám již řekl, že se totiž náboženství nikdy neukazuje v čisté podobě, že to vše jsou jen cizorodé prvky, jež na něm ulpěly, a že je naším úkolem ho těchto nánosů zbavit. Vždyť práce ani tělesný svět vám neskýtá žádnou pralátku v čisté přírodní podobě a vy musíte – stejně jako zde ve světě intelektuálním – pokládat hrubé věci za něco jednoduchého. Je nekonečným cílem analytického umění k něčemu takovému dospět. Ani v duchovních věcech nemůžete dosáhnout něčeho původního, pokud to původním způsobem nevytvoříte v sobě samých, a to ještě jen na okamžik, kdy to vás na to budu upomínat. Pokud však jde o ony doklady a *autografa* náboženství, metafysika a morálka do nich nepronikají nějakým nezvratným řízením osudu, je to spíše dovedný výtvar a vznešený úmysl. Co se dáva jako první a poslední, není | vždy pravdivé a nejvyšší. Naučte se přece číst mezi řádky! Všechna svatá písma jsou na tom jako ony skromné knihy, jež byly před nějakou dobou v naší skromné vlasti zcela běžné: pod nuznými tituly pojednávají důležité věci. Hlásají sice jen metafysiku a morálku a na konci se rády vracejí k tomu, co hlásaly na počátku. Od vás se však očekává, že tuto

slupku rozlousknete. Vždyť i diamant bývá skryt v ošklivé hornině, ne aby zůstal nespáten, nýbrž aby byl tím spíše nalezen. Dělat z nevěřících proselyty patří hluboce k povaze každého náboženství. Kdo sděluje to své, má sotva ještě jiný zájem, a tak to skutečně není žádný zbožný podvod, nýbrž užitečná metoda začínat u toho a zdánlivě se starat o to, čeho smysl je už dán, aby se příležitostně a nepozorovaně vloudilo něco, čeho smysl má být teprve vzbuzen. Protože šíření náboženství nemůže být jiné než rétorické, je to prostě chytré získávání posluchačů a jejich uvádění do dobré společnosti. Nejenže tato pomůcka dosáhla svého cíle, ale | i mnohé nadto, když pro vás v oné schráně uchovála své vlastní jádro. Nastal proto vhodný čas uchopit celou věc za opačný konec a začít naprostým protikladem, kdy náboženství postavíme proti morálce a metafysice. A to je to, oč se mi jedná. Váš příliš hrubý pojem mě ruší. Doufám, že teď jsme se ho už zbavili. A tak mě už nepřerušujte.

50

[II. Nejdůležitější část Druhého řeči a celého díla.

Skládá se ze tří rozšiřujících se koncentrických kruhů]

[III. A. Základní definice náboženství jako názoru a pocitu Universa; vedle metafysiky a morálky třetí podstatná a nutná část lidského ducha]

Aby se ujalo svého vlastnictví, zřiká se náboženství všech nároků na cokoli, co náleží metafysice a morálce, a navrácí vše, co mu bylo vnuceno. Netouží už určovat a vysvětlovat Universum v jeho přirozenosti jako metafysika, ani se ho nesnaží rozvíjet a zdokonalovat prostřednictvím svobody a božské vůle člověka, jako morálka. **21** Podstatou náboženství není ani myšlení, ani jednání, nýbrž názor a pocit. Nazírat chce Universum, chce mu nábožně naslouchat v jeho vlastních znázorněních a jednáních, v dětské pasivitě se nechává uchvátit a prostoupit jeho bezprostředními vlivy. A tak je **51** protikladem metafysiky i morálky ve všem, co patří k jejich podstatě, a ve všem, čím se vyznačují jejich účinky. Ony totiž v celém Universu vidí jen člověka jako průsečík všech vztahů, jako podmínku všeho bytí a příčinu všeho dění. Náboženství chce naopak v člověku stejné jako ve všem jednotlivém a konečném vidět Nekonečno, jeho

72

otisk a jeho znázornění. Metafysika vychází z konečné přirozenosti člověka. Z jejího nejjednoduššího pojmu, z dosahu jejích sil a z její vnímavosti chce dospět k poznání, čím může být Universum pro člověka a jak ho nutné musí poznávat. Náboženství také žije celý svůj život v přirozenosti, ovšem v nekonečné přirozenosti celku, jednoho a všeho. A co v přírodě platí za jednotlivost, tedy také člověk, a kde se všechno věčné člověka stále točí ve věčném kolotočí jednotlivých forem a bytostí, to chce náboženství v tichém odevzdání v jednotlivosti nahlížet a tušit. Morálka vychází z vědomí svobody, jejíž říší chce rozšířit do nekonečna a podřídit jí vše. Náboženství dýchá tam, kde se již svoboda znovu stala přirozeností. Člověka uchopuje mimo hru jeho zvláštních sil a jeho osobnosti | a hledí naň tak, že musí být, čím je, ať chce nebo ne. Svou vlastní oblast a svou svěbytnost vymezí jedině tak, že zcela opustí jak oblast spekulace, tak oblast praxe, a tím, že se postaví vedle nich obou, zaplní teprve dokonale ono společné pole a dovrší lidskou přirozenost také z této strany. Ukáže se vám jako nutný a nenahraditelný třetí člen k oněm dvěma, jako jejich přirozený protějšek, skvějící se nemensší důstojností a nádhrou, než jakou žádáte od obou ostatních. Chtít jen spekulaci a praxi bez náboženství je smělá troufalost, drzé nepřátelství vůči bohům, neblahý záměr Prométheův, jenž zbaběle ukradl, co s naprostým klidem mohl žádat a očekávat. Pocit své nekonečnosti a podobnosti člověk pouze uloupil a jako ukradená věc mu vůbec nemohl prospět, zvláště když si též hned neuvědomil vlastní konečnost, náhodilost všeho, co má, a také to, že se sám jednou tisíc ztratí v nezmětnu. Však také bohové od té doby takovému rouhání třeštili. Praxe | je umění, spekulace je věda, náboženství je smysl a vkus pro Nekonečno. Jak by se bez náboženství mohla praxe povznést nad běžný koloběh dobrodružných a zděděčných činů? Jak by se spekulace mohla stát něčím lepším než jen tuhou a hubenou kostrou? A proč vlastně vaše praxe – kromě všeho působení navenek a hlavně na Universum – zapomíná utvářet samotného člověka? To proto, že ho stavíte proti Universu a nepřijímáte ho z rukou náboženství jako část Universa, jako cosi svatého. Jak jen praxe dospěla ke své bídné jednotlivosti, která zná jen jeden jediný ideál a ten všude staví za základ? To proto, že vám schází onen základní pocit nekonečné a živoucí přírody, jejímž symbolem je různorodost a individualita. Vše konečné je určeno jen svými hranicemi, které však rovněž musejí

73

vystříženy z obecného

být vystříženy z Nekonečna. Jedině tak může uvnitř těchto hranic být samo nekonečné a utvářet se podle svého, jinak byste totiž vše ztratili ve stejnorodosti nějakého obecného pojmu. Proč vám spekulace namísto systému nabízel jenom klam | a namísto myšlenek pouhá slova? Jak to, že nikdy nebyla ničím jiným než hrou prázdňných formulí, které se stále vracely v nových podobách a jimž neodpovídalo nic skutečného? To proto, že se jí nedostávalo náboženství, že ji nikdy neoživil pocit Nekonečna, touha po něm a bázeň před ním nenutila její vzdušně jemné myšlenky, aby nabýly pevnější konsistence a obstály tak vůči tomuto mocnému tlaku. Vše musí vycházet z názoru a komu chybí vášnivá touha zřít Nekonečno, ten nemá žádný prubířský kámen, a žádný ovšem ani nepotřebuje, aby věděl, zda o tom všem smýšlí náležitě.

A jak je na tom onen triumf spekulace, zaviřené a vybroušené idealismus, jemuž náboženství není žádnou protiváhou a který nemá potuchy o nějakém vyšším realismu, leda snad o tom, který si směle a plným právem podřídil? Ten Universum zničí, ačkoli to vypadá, že ho tvoří, snižá ho na pouhou alegorii, na nicotný předud naš omezenosti. Občtujte se mnou Mánům uctivě kadeř svatého zapuzeného Spinozy! Jím pronikal vznešený duch světa, jehož počátkem | i koncem bylo Nekonečno a jeho jedinou věčnou láskou Universum. On sám se ve svatě nevinlosti a hluboké pokoře zračil ve věčném světě a přihlížel, jak také sám je jeho nejmilovanějším zrcadlem. Byl plný náboženství a Ducha svatého, a proto tu také stál osamocen a nikým nedostížen, mistr svého umění, ovšem povznesen nad světský cech, bez učedníků a bez domovského práva.

[II. B1. Upřesnění této definice co do náboženského „názoru“]

Názor Universa – prosím, abyste se důvěrně seznámili s tímto pojmem, je to základní pojem celé mé promluvy, je to nejobecnější a nejvyšší definice náboženství, z níž můžete odvodit každý jeho jednotlivý bod a též naprosto přesně určit jeho podstatu a jeho hranice. Každý názor je vyvolán působením nazíraného na nazírajícího, původním a nezávislým jednáním nazíraného, které pak nazírající podle své přirozenosti zachycuje, shrnuje a chápe. Kdyby světelné paprsky nedopadaly na váš živý orgán – což se děje zcela bez vašeho

přičinění – kdyby nejmenší částčky těles mechanicky nebo chemicky neafikovaly špičky vašich prstů, kdyby tlak tíže nezjevoval odpor a | meze vaší síly, nenazírali a necvnímali byste nic. A to, co nazíráte a vnímáte, není přirozenost věcí, nýbrž jejich jednání na vás.¹ Co o jejich přirozenosti víte nebo věříte, se nachází daleko mimo oblast názoru. Tak je tomu i s náboženstvím; Universum je v nepřetržité činnosti a každým okamžikem se nám zjevuje. Každá forma, kterou vytváří, každá bytost, již z plnosti života dává oddělenou existenci, každá událost, kterou vydává ze svého bohatého a stále plodného lůna, je jeho jednáním na nás. A přijímat všechno jednotlivé jako část celku, všechno omezené jako zřetelné Nekonečna, to je náboženství. Co však chce něco nadto, co usiluje proniknout do přirozenosti a substance celku, to už není náboženství, a je-li přece za ně ještě považováno, vrací se nevyhnutně k pusté mytologii. Bylo to náboženství, když se staří přenesli přes omezení času a prostoru a každý svěbytný projev života nahlíželi skrze celek světa jako dílo všudypřítomné bytosti a její doměnu; nazřeli zvláštní způsob jednání | Universa v jeho jednotě a označili tak tento názor. Bylo to náboženství, když každé přirodné události, při níž se věčné zákony světa očividně zjevily v nahodilosti, přisoudili boha, jemuž dali vlastní jméno a postavili vlastní chrám; zachytili čin Universa a označili ho tak v jeho individualitě a zvláštním výrazu. Bylo to náboženství, když se povznegli nad drsný železný věk světa plný roztržek a nesrovnalostí a vyhledali zlatý věk na Olympu ve veselém životě bohů; nazírali tak stále čilou, stále živoucí a radostnou činnost světa a jeho dučňá, mimo všechnu změnu a všechno zdánlivé zlo vycházející jen ze sporu konečných forem. Když ovšem z božských rodů vytvářeli zázračnou kroniku nebo když nám pozdější víra předváděla dlouhé řady emanací a výronů, jednalo se o pustou mytologii. Představovat si všechny události světa jako jednání nějakého boha, to je náboženství, tím vyjadřovali svůj vztah k nekonečnému celku. Hloubat ovšem o bytí

1 Handeln auf Euch – zvláštně znějící spojení má zřejmý zdůraznit, že Universum na nás nejen působí, což mohou i jinak pasivní věci, ale přímo aktivně jedná vůči nám a na nás. Nakolik jsme přitom pasivní (receptivní), jak by nasvědčovala jistá místa („čím více ztrácíte sami sebe, tím jasněji před vámi vytane Universum“, p. 166), anebo vykazujeme zvláštní spontaneitu („nezadržitelně tihnouti uchopit Nekonečno“, p. 68), je předmětem odborné diskuse.

58 tohoto boha před světem | a vně světa je dobré a nutné v metafysice, v náboženství je i toto pustá mytologie, jen další rozvíjení toho, co bylo pouhou pomůckou znázornění, jako by to bylo to podstatné, jako by to plně vyrůstalo z nejvládnějšího kořene.

Názor je a vždy zůstane něčím jednotlivým a odděleným, bezprostředním vnímáním a jinak ničím. Pospojovat názory a zasadit je do celku není už záležitost smyslů, nýbrž abstraktního myšlení. Tak je tomu s náboženstvím; zůstává u bezprostředních zkušeností s Universem a jeho jednáním, u jednotlivých názorů a pocitů. Každá z těchto zkušeností je svěbytným dílem bez souvislosti s jinými a bez závislosti na nich. Náboženství nezná žádné odvozování nebo navazování, to je totiž ze všeho, co může nastat, právě to, čemu se svou přirozeností nejvíce vzpírá. Nejen nějaká jednotlivá skutečnost či jednání, které bychom mohli nazvat původním a prvním projevem náboženství, nýbrž vše je v náboženství bezprostřední a pro sebe pravdivé.

Mohli byste si snad představit něco podivnějšího než „systém názorů“? Copak lze náhledy, tím spíše náhledy | Nekonečna převést na nějaký systém? Mohli byste říci, že něco musíme takto vidět, protože jsme už něco jiného tak vidět museli? Někdo může stát těsně za vámi či těsně vedle vás a všechno se mu ukáže jinak. Nebo se snad ona možná stanoviště, z nichž může duch pozorovat Univerzum, posunou v odměřených vzdálenostech o kus dál, abyste mohli všechno zpracovat a vypočítat a přesně určit charakteristiku každého jednotlivého místa? Není jich snad nekonečně mnoho a není každé zase jen plynulým přechodem mezi dvěma jinými? O této otázce mluvím vaším jazykem: byl by to nekonečný podnik a vy nejste zvyklí nazývat systémem něco nekonečného, nýbrž spíše něco omezeného a ve svém omezení dokonalého. Pozdvihněte se jednou – pro většinu z vás je to přece jakési pozdvížení – k onomu Nekonečnu smyslového názoru, k obdivovanému a oslavovanému hvězdnému nebi. Astronomické teorie, které z tisíce sluncí s jejich planetárními soustavami utvoří jakési souborné slunce a pro ně opět hledají nějakou vyšší planetární soustavu, v jejímž středu by mohlo stát, a tak dále až do nekonečna dovnitř i navenek, toto byste snad | přece nenazvali systémem názorů jako takovým? Jediné, čemu byste mohli dát toto jméno, by bylo prastaré dílo oněch dětských myslí, jež nekonečné množství těchto jevů uspořádaly do sice určitých, leč jinak

chudých a nepřiliš užitečných obrazů. Vy ovšem víte, že v tom není ani náznak nějakého systému, že se mezi těmito obrazy stále ještě objevují nová souhvězdí, že i v jejich rámcích vše zůstává neurčitě a nekonečně a že samy zůstávají něčím zcela svobodným a nancijvš nestálým. Kdybyste někoho přemluvili, aby s vámi zakreslil obraz Velkého vozu do modrého pozadí nebeských světů, nezůstane mu ještě naprostá svoboda vystihnout vedlejší světy zcela jinými obrysy, než jakými jsou ty vaše? Tento nekonečný chaos, kde ovšem každý bod představuje svět, je jako takový rovněž tím nejvyšším a nancijvš vhodným symbolem náboženství. V náboženství je stejně jako v něm pravdivé a nutné jen to jednotlivé, nic nemůže a ani nesmí být dokazováno z něčeho jiného a všechno obecně, skrze něž bychom měli pochopit jednotlivé, všechno skládání a spojování buď patří do nějakého zcela jiného oboru, týká-li se niterného a podstatného, | nebo je jen dílem zcela svobodné hravé fantazie. Kdyby se tisícům z vás mohlo dostat týchž náboženských názorů, jistě by si každý posloužil jinými obrazy, aby zachytil současnost nebo posloupnost oněch názorů. Nebude přitom asi záležet na jeho myslí, ale jen na nějaké náhodě, na pouhé maličkosti. Každý má rád své vlastní uspořádání a své vlastní rubriky, to jednotlivé se tím ani nezíská, ani neztratí, a kdo o svém náboženství a jeho podstatě něco ví, jistě podřídí každou zdánlivou souvislost onomu jednotlivému a nebětuje jednomu ani nejmenší drobnost z druhého. Právě kvůli této svěbytné jednotlivosti je oblast názoru nekonečná.

Postavte se na nejvzdálenější bod hmotného světa a nejenže od tamtud uvidíte tytéž předměty, jen v jiném pořádku, nýbrž v nových oblastech objevíte navíc i předměty zcela nové. A budete-li se přesto držet svých předchozích svévolně vytvořených obrazů, které tam už sotva najdete, budete zcela zmateni. Nemůžete říci, že by váš horizont, byť i ten nejvzdálenější, obsahoval všechno | a že by mimo něj už nebylo co nazírat, ani že vašemu oku, třeba i s nejlepším dalekohledem, uvnitř tohoto horizontu nic neunikne; žádné hranice nikde nenajdete a sotva můžete nějaké myslit. O náboženství to platí v ještě mnohem vyšším smyslu: nejenže se vám z opačné strany dostane nových názorů zasazených do zcela nové krajiny, ale i ve starém dobře známém prostoru se vám staré prvky složí do nových útvarů a všechno se tak rázem promění. Náboženství není nekonečné jen proto, že se všechno konání a trpění bez konce točí

64 mezi stále stejnou konečnou látkou a myslí – což je, jak jistě víte, jediné nekonečno spekulace –, ani proto, že je nelze vnitřně zavřít podobně jako morálku, náboženství je nekonečné všemi směry, je to nekonečno látky i formy, bytí, vidění a vědění. Tento pocit musí provázet každého, kdo skutečně má náboženství. Každý si musí být vědom, že jeho náboženství je jen částí celku, že tytéž předměty, které ho nábožensky afikují, mohou být nahlíženy stejně zbožně, a přece docela jinak, než jak je sám nahlíží, a že z jiných náboženských prvků | vycházejí i takové názory a pocity, jejichž smysl mu může zcela unikát. Pohlédte, jaká krásná skromnost a přátelsky přívětivá snášenlivost bezprostředně plyne z pojmu náboženství a jak důvěrně se k němu vine! Jak jen náboženství křivdíte svými předsudky, jako by jen dychtilo někoho pronásledovat, vnášelo nevráživost, rozvracelo společnost a stále jen prolévalo krev. Svá obvinění adresujete těm, kdo náboženství zkazili, kdo je zaplavili filosofií a chtěli je spoutat okovy systému. Kvůli čemu se v náboženství vedly spory, formovaly strany a rozpoutávaly války? Někdy kvůli morálce a vždy kvůli metafysice, přičemž ani jedna nemá s náboženstvím co do činění. Filosofie se snaží ty, kdo chtějí vědět, přivést ke společnému vědění, jak jste toho denně svědky, náboženství však vůbec nejde o to, aby ti, kdo věří a cítí, patřili k jedné jedině víře a cítili totéž. Spíše se snaží těm, kdo ještě nejsou schopni nazírat Universum, otevřít oči, neboť každý, kdo vidí, je novým knězem, novým prostředníkem, novým orgánem. Právě kvůli tomu náboženství s odporem prchá | před holou jednotvárností, která by tuto božskou hojnost opět zničila.

Touha po systému odpuzuje všechno cizí, i kdyby to krásně bylo myslitelné a pravdivé, protože by mohlo rozbít pevně sevřené vlastní řady a rozrušit onu krásnou soudržnost, v níž by se domáhalo místa. Touha po systému je zdrojem rozporů, vyvolává hádky a pronásledování. Vztahuje-li se totiž něco jednotlivého opět na něco jednotlivého a konečného, může arci jedno druhé zničit už svou pouhou existencí; v Nekonečnu však stojí všechno konečné nerušené vedle sebe, vše je jedno a vše je pravdivé. A jediné systematické jsou tím vším vinní. Nový Řím, bezbožný, avšak konsekventní nešetří klatbami a vyobcovává kacíře; starý Řím, ten opravdu zbožný a náboženský ve vysokém stylu, nabídl pohostinství každému bohu a tak byl bohu plný. Stoupenci mrtvé litery, kterou náboženství odvrhne, naplnili svět křikem a hlukem, ti však, kdo opravdu rozjímají o věčném, byli

vždy tiché duše, buď sami se sebou a Nekonečnem, nebo pozorní ke svému okolí a radostně přející každému, kdo jen porozuměl velkému slovu, jeho vlastní obyčej. Tímto dalekým pohledem | a tímto pocitem Nekonečna hledí náboženství také na to, co se nalézá mimo jeho vlastní oblast, a skýtá tak základy neomezené všestrannosti úsudku a uvažování, jež odjinud vskutku získat nelze. Člověka jistě oduševňuje také něco jiného – nevylučují mravnost ani filosofii a odvolávám se spíše kvůli vám na vaši vlastní zkušenost –, jeho myšlení a usilování, ať už směřuje k čemukoli, vytváří však kolem něj úzký okruh, v němž jsou soustředěny jeho nejvyšší ideály a za jehož hranicemi mu všechno připadá sprosté a bezcenné. Kdo chce mysljet jen systematicky a jednat podle zásady a záměru a vykonat ve světě to či ono, ten se nevyhnutelně sám omezuje a pln nevole si ustavičně proti sobě staví vše, co jeho činům a snahám není ku pomoci. Jedině potřeba nazírat, je-li obrácena k Nekonečnu, dává myslí neomezenou svobodu, jediné náboženství ji zachraňuje z potupných okovů mínění a žádostivosti. Vše, co je, je pro náboženství nutné, a vše, co může být, je pro ně pravým, nepostradatelným obrazem Nekonečna; každý si musí najít bod, | odkud bude objevovat svůj vztah k Nekonečnu. Sebeodpudivější věc, ať už svými poukazy k něčemu jinému nebo sama o sobě, je v tomto ohledu hodna bytí a má být zachována a zkoumána. Zbožné myslí činí náboženství vše svatým a hodnotným, dokonce i samu nesvatost a sprostotu, vše, co pojme i co nepojme, co zapadá do systému jejích vlastních myšlenek a odpovídá jejím vlastním postupům i co ne. Náboženství je jediným a zapřísáhlým nepřitelem vší pedanterie a jednostrannosti.

[II. B2. Uprěsnění této definice co do náboženského „pocitu“]

Abychom konečně zavřili obecný výklad náboženství, vzpomněte si, že každý názor je přirozeně svázán s pocitem. Vaše orgány prostředkují souvislost mezi předmětem a vámi; tenýž účinek předmětu, který vám vyjevuje jeho existenci, musí tyto orgány rozličně dráždit a ve vašem vědomí působit nějakou proměnu. A to je pocit, který často sotva postřehnete, který však může v některých případech dorůst takové intenzity, že kvůli tomu zapomenete na svůj předmět i na sebe samé, a celá vaše nervová soustava jím může být

67 tak prodchnuta, že vás tento vněm nadlouho sám | ovládne a ještě déle bude doznívat a bránit působení jiných dojmů. Že se však ve vás rodí jednání, že se samočinnost vašeho ducha uvádí v pohyb, to přece nebudete přepisovat vlivům vnějších předmětů? Přiznáte jistě, že to není v moci ani těch nejsilnějších pocitů a musí to mít ve vás nějaký úplně jiný zdroj. Tak je tomu s náboženstvím; totéž jednání Universa, jímž se vám zjevuje v konečných věcech, je také uvádí do nového vztahu k vaší mysli a vašemu stavu; nazíráte-li Universum, musíte být nutně uchvácení mnohými pocity. Jenomže v náboženství vzniká jiný a pevnější vztah mezi názorem a pocitem a názor nikdy nepřevládá natolik, aby pocit zcela potlačil. Má to snad být zážrak, když věčný svět působí na orgány našeho ducha podobně jako Slunce na naše oko, když nás tak oslepí, že na okamžik nejen všechno zmizí, nýbrž ještě dlouho poté jsou všechny pozorované předměty prostoupeny jeho obrazy a zality jeho oslnivým | leskem? 68 Zatímco zvláštní způsob, jímž se vám ve vašich názorech znázorňuje Universum, vystihuje osobité rysy vašeho individuálního náboženství, síla tohoto pocitu určuje stupeň náboženskosti. Čím zdravější je smysl, tím ostřejší a určitěji zachycuje každý podnět; čím palčivější je žízeň a čím nezadržitelnější je tíhnutí uchopit Nekonečno, tím rozmanitěji je sama mysl všude a bez přestání Nekonečnem uchvacována, tím dokonaleji je těmito vjemy prostoupena, tím snadněji jsou stále znovu vyvolávány až posleze převáží nad všemi ostatními. Tak daleko zde zasahuje oblast náboženství: jeho pocity nás mají uchvátit a my je máme vyslovit, zachytit, znázornit. Kdybyste však chtěli s nimi postoupit dále, kdyby měly pocity způsobovat vlastní jednání a podněcovat k činům, rázem se ocitnete na cizím území a budete-li to stále ještě považovat za náboženství, zabřednete – navzdory zdánlivé rozumnosti a bohublosti vašeho jednání – do zcela nesvaté pověrčivosti. Všechno vlastní jednání má a také může být morální, náboženské pocity však mají jako svatá hudba všechno lidské konání provázet. Člověk má | všechno konat s náboženstvím, nikoli z náboženství. Nerozumíte-li tomu, že všechno jednání má být morální, pak dodávám, že to platí i o všem ostatním. 69 Člověk

¹ Jak šroubovaná věta! Místo „to“ mělo stát „ono“, totiž ono *dicitur* „nikoli z náboženství“. Schleiermacher chce říci: Nerozumíte-li tomu, co jsem právě řekl, že totiž všechno jednání, nejen specificky mravní, nýbrž také např. politické nebo umělecké, má být „morální“, tzn. stejně dobré jako speci-

má jednat klidně a co podnikne, to ať se děje s rozvahou. Ať už se zeptáte mravného člověka, politika nebo umělce, všichni vám řeknou, že to je jejich prvním předpisem. Klid a rozvaha jsou však rázem pryč, nechá-li se člověk pohnout k jednání prudkými a vzrušivými náboženskými pocity. Je to i nepřirozené, že k něčemu takovému dochází. Náboženské pocity ze své podstaty ochromují činnost člověka a volají ho k tichému a odevzdanému prožívání. Proto také ti nejvíce nábožensky založení lidé, jímž se nedostává žádných jiných podnětů k jednání a náboženství je jim jedinou hodnotou, opouštějí svět a zcela se oddávají nečinnému rozjímaní. Člověk se musí teprve nutit k činům a nesmí dovolit svým zbožným pocitům, aby jeho jednání zcela ochromily. Zde se mohu odvolat jen na vás a vaše četná obvinění, že na tomto poli dochází k tolika nesmyslným a nepřirozeným věcem. Vidíte, že vám vydávám všanc nejen tyto nešťastníky, nýbrž i | výtečníky hodné nejvyšší chvály. Ať už způsobili jen bezvýznamný hluk nebo vykonali záslužné dílo, ať už na krvi zbrocených oltářích přinašeli lidské oběti nebo byli vždy přičinlivými dobrodinci, ať už promarnili život ve strnulé nečinnosti, těžkopádném a neživotném řádu anebo se s lehkostí oddali bujným požitkům, to všechno jsou sice – je-li řeč o morálce, životě a světských vztazích – naprosto rozdílné věci, mají-li však náležet k náboženství a z něj vycházet, pak jsou si všechny vzájemně rovny: je to vše rabská pověra, jedno jako druhé. Svě výtky směřujete někomu, kdo se nechal tak ovlivnit jedním člověkem, že pod tímto dojmem si k němu vytvořil zcela zvláštní vztah. Chcete, aby nás ani ten nejsprávnější pocit ze všeho, co tento člověk pro nás udělal, nesvedl k jednání, k němuž nemáme žádný lepší důvod. Stejně výtky by si zasloužil i ten, jehož jednání měla vždy směřovat k celku a přitom jsou určována pouze pocity, které v něm tento celek vyvolává. Je označen za toho, kdo se vzdal své důstojnosti nejen z hlediska morálky, protože uvolnil místo cizím pohnutkám, | ale též z hlediska náboženství samotného, 71 jelikož přestal být tím, co mu v jeho očích jedině dodávalo zvláštní ceny: svobodnou, z vlastní síly jednající částí celku. Toto naprosté

fický mravní jednání, že má vycházet čistě z vlastní vnitřní spontaneity rozumu a nikoli z nějakého jímého, např. náboženského motivu, pak dodávám výslovně a chci to ještě i jinak prokázat, že ono spojení „nikoli z náboženství“ platí o každém jednání i mimo jednání specificky mravní. Člověk má jednat klidně. (Pozn. Rudolfa Otta.)

nedorozumění, že totiž náboženství má jednat, není ničím jiným než jeho hrozným zneužitím, které může také skončit – podle toho, kam se tato činnost zvrtné – pohromou a naprostým rozvratem. Ale při všem poklidném jednání, jež musí vycházet ze svých vlastních zdrojů, mít ještě duši plnou náboženství – to je cíl zbožného. Pouze zlí duchové, nikoli dobří, se zmocňují člověka a nutkají ho k činům, zatímco legie andělů, již nebeský Otec vybavil svého Syna, nepůsobila v něm, nýbrž kolem něj, a andělé mu nepomáhali, aby konal nebo se zdržel, a ani pomáhat neměli. Duši vysílenou konáním a myšlením však zalévali jasmem a klidem. Snad je občas ztratil z očí, to bylo v okamžicích, kdy celá jeho síla byla vyburcována k jednání, pak se ovšem k němu znovu slétli v radostném hejnu a obsluhovali ho (Mt 4,11; Mk 1,13).

[II. B/C. *Intermezzo: varování před možnými nedorozuměními v části C*]

– Dříve než přistoupíme k podrobnějšímu výkladu o těchto názorech a pocitech, což nás ostatně čeká vzápětí, dovolte mi předem krátké | postesknutí, že o obou mohutnostech neumím mluvit jinak než jako o oddělených. Nejmenší duch náboženství se tím z mé promluvy vytrácí a jeho niterné tajemství tak mohou odhalit jen váhavě a nejistě. Nutná reflexe totiž obojí odděluje, vždyť kdo by uměl říci cokoli o věcech vědomí, aniž by prošel tímto médiem? K nevyhnutelnému rozdělení dochází ihned a to nejen tehdy, když vnitřní jednání myslí¹ sdělujeme, ale i když o něm pouze uvažujeme ve svém nitru a chceme ho povznést k co nejjasnějšímu vědomí. Faktum se pak mísí s původním vědomím naší podvojné činnosti: té vládnoucí a navenek působící, ale i oné pouze popisující a napodobivé, jež zdánlivě věcem spíše slouží. Jakmile dojde k jejich dotyku, rozkládá se nejjednodušší látka na dva protikladné elementy: jedny společně dávají vzniknout obrazu objektu, druhé pronikají až do středu naší bytosti, kde spolu s našimi původními tlnutími vzkypí a vyvolají prchavý pocit. Tomuto údělu nemůžeme uniknout | ani když náboženský smysl naplno tvoří; jeho výtvoři nemůžeme znovu vydobýt

¹ Tj. vnitřní proces myslí. (Pozn. Rudolfa Otta.)

a sdělit jinak než v takto oddělené podobě. Jenom si nemyslete – to je totiž jeden z nejnebezpečnějších omylů – že by náboženské názory a pocity byly již v původním jednání myslí odlišeny tak, jak zde o nich bohužel musíme pojednávat. Názor bez pocitu není ničím, nemůže mít pravý původ ani pravou sílu; pocit bez názoru není také ničím: oba jsou jen tehdy a proto něčím, když a protože jsou původně jedno a neodděleny. Onen první tajemný okamžik, jímž začíná každé smyslové vnímání, dříve než se názor a pocit vzájemně oddělí, dokud smysl a jeho předmět jsou vzájemně prolnuty a tvoří jednotu, dříve než se oba vrátí na svá původní místa – dobře vím, jak je tento okamžik nepopsatelný a jak rychle pomijí, chtěl bych však, abyste ho podrželi a také opět poznali ve vyšší a božské činnosti myslí. Kéž bych ho mohl a směl přece jen vyslovit nebo alespoň nějak naznačit, aniž bych ho tak znesvětil! Je prchavý a průzračný jako | první vůně, již rosa vdechne do probuzených květů, cudný a něžný jako panenský polibek, svatý a plodný jako novomanželské oběti – ano, není jako toto, nýbrž je toto vše *samo*. Rychle a zázračně se jev, událost rozvine v obraz Universa.¹ A jak se tak tento jev utváří, jak vzniká onen milovaný a stále hledaný tvar, vylétá mu má duše vsříc, objímám ho nikoli jako nějaký stín, nýbrž jako svatou bytost samu. Ležím na nádrech nekonečného světa: v tomto okamžiku se stávám jeho duší. Cítím totiž všechny jeho síly a jeho nekonečný život jako svůj vlastní; v tomto okamžiku je mým tělem, pronikám totiž jeho svaly a jeho údy, jako svými vlastními, a jeho nejnaternější činy se pohybuji, jak si pomyslím a jak se mi zlíbí, jako by byly mé. Stačí sebedmenší ořes a svatě objeť je rázem pryč. Teprve nyní stojí názor přede mnou jako oddělená forma, měřím ho a on se zračí v otevřené duši jako obraz loučící se milenky v rozevřených očích mladíka, a teprve nyní se z nitra dere pocit a šíří se jako cudný a blažený rumělec | po mladé

¹ Tato věta je klíčem k Schleiermacherově myšlence prožívání věčnosti. Nemá tím sice na myslí nějaké extatické nadšení či jasnovidné zření, nýbrž zničení Nekonečna v končenu, tzn. věčné podstaty, obsahu, základu všeho bytí a dění kolem nás, jež se má ve vši síle a úchvatnosti otevřít nazírající myslí v bezprostředním prožitku a pocitu a zároveň v nekonečné individuální rozmanitosti. Přece tu však Schleiermacher zcela zjevně předpokládá, že lidská duše má genuinně mystické vlny: je totiž sama ze sebe schopna vycítit věčné a božské rozměry časných věcí a tak se stát svým vlastním prorokem, prožívat své vlastní „zázraky“ a svá vlastní „zjevení“ (p. 120). (Pozn. Rudolfa Otta.)

tváří. Tento moment je nejvyšším květem náboženství. Kdybych vám ho mohl vytvořit, byl bych Bohem – necht' mi jen svatý osud odpustit, že jsem musel odhalit něco většího než elcusinská mystéria.

Je to okamžik zrození všeho, co je v náboženství živoucího. Je tomu však podobně jako s oním prvním vědomím člověka, které se navrací do temnoty původního a věčného tvoření a zůstává mu jen to, co samo vytvořilo. Mohu vám zpřítomnit jediné názory a pocity, jež se z takových momentů vyvinou. Tolik vám však budiž řečeno: když jim ještě tak dokonale rozumíte, když si ještě myslíte, že jsou ve vás a že si jich jste naprosto jasně vědomi, ale neumíte a nemůžete prokázat, že ve vás v takových okamžicích vznikly zatímco původně tvořily jednotu, tehdy už sebe ani mě nepřemlouvejte, že tomu tak přece není, že vaše duše nikdy nic takového nepočala, že jsou to jen podstrčené děti, výtvořiny jiných duší, které jste ve skrytém pocitu vlastní slabosti adoptovali. Za nesvaté a Božím životu vzdálené vám znamená ty, kdo obcházejí kolem a | honosí se náboženstvím. Jeden má názory světa a formulace, jež je mají vyjadřovat, druhý má pocity a vnitřní zkušenosti, jimiž je registruje. Jeden plete své formulace jednu přes druhou, druhý splétá řád spásy ze svých zkušeností, takže vzniká spor, kolik pojmů a vysvětlení je třeba vzít a ještě kolik dojmů a počitků, aby se z toho složitě náboženství, jež by nebylo ani chladné, ani blouznivé. Ó blázní a zpozdlilí srdcem (Luk 24,25), copak nevíte, že to vše vzniká jen rozkladem náboženského smyslu, který by musela provést vaše vlastní reflexe? A nejste-li si nyní vědomi, že byste měli něco, co by mohla rozložit, odkud to tedy máte? Máte paměť a schopnost nápodoby, to ale není náboženství. Nevytvořili jste názory, k nimž znáte formulace, ale ty jste se naučili z paměti a uchovali je. Vaše pocity vznikají mimickou nápodobou, stejně jako umíte napodobit cizí fysiognomie a právě proto jsou kariatourou. A z těchto odumřelých a zpráchnivělých částí chcete složit náboženství? Stávy organického těla lze rozložit na jejich | skla-

debné složky, vezměte však tyto oddělené elementy a míchejte je v libovolném poměru a dělejte s nimi cokoli, můžete z nich snad znovu vytvořit krev? Může se snad to, co jednou bylo umrtveno, znovu vrátit do živoucího těla a splynout s ním? Lidská dovednost není schopna z jedinou oddělených složek obnovit výtvořiny živoucí přírody, a tak se vám to nepovede ani s náboženstvím, i kdybyste jeho jednotlivé elementy zvnějšku přetvořili sebedokonaleji. K tomu

totiž musí docházet zevnitř. Božský život je jako choulostivá rostlina, jejíž květy se oplodňují ještě v uzavřeném poupěti, a ony svaté názory a pocity, jež dovedete sušit a uchovávat, jsou těmi krásnými kalichy a korunami, jež se rozevírají brzy po onom skrytém oplodnění, brzy však také opadají. Z plnosti vnitřního života ale vyrážejí stále nové a nové květy – božská rostlina kolem sebe vytváří blahodárné klima nenarušované žádným ročním obdobím – zatímco staré květy padají dolů a vděčně zkrášlují zemi pokrývající kořeny, z nichž si braly výživu a ještě vydávají vůni v líbezném vzpomínce | na kmen, který je nesl. Z těchto poupat, korun a kalichů vám nyní chci uplést vpravdě svatý věnec.

[II. C. Rozvedení a vysvětlení základní definice na konkrétních případech]

[II. C. 1a. Jednotlivé názory. Nekonečna: ve vnější přírodě]

Privádím vás nyní ke vnější přírodě, kterou tak mnozí považují za první a nejvznešenější chrám Boží a za nejvlastnější svatyni náboženství. Já ji však považuji za pouhou předsíň. Ani strach z oněch materiálních sil, jež zde vidíte působit, ani radost z krás tělesné přírody vám nemá a ani nemůže poskytnout první názor světa a jeho ducha. Ani ve hřmění hromu, ani v hrozivých mořských vlnách nepoznáte Všemohoucího, stejně jako v záplavě květů či záři soumraku nenaleznete jeho půvab ani dobro. Možná že obě – strach i radostný požitek – připraví hrubší syny Země pro náboženství, tyto počitky samy však nejsou náboženstvím. Všechna ta tušení neviditelného, která přišla k člověku touto cestou, nebyla náboženská, nýbrž filosofická, nebyly to názory světa a jeho ducha – to jsou totiž jen pohledy na nepochopitelné a nezměrné jednotlivě –, nýbrž hledání a zkoumání příčiny a | první síly. S těmito hrubými počátky náboženství se to má jako se vším, co náleží k původní prostotě přírody. Jen pokud je tu ještě příroda, je tu i síla vést mysl tímto přírodním způsobem. Až dospějeme k úplnému vrcholu – dosud tam však nejsme –, snad znovu dojde zásluhou umění a svobody k proměně ve vyšší formu. Vzděláním se však našťestí všechno přírodní nezadržitelně vytrácí, protože by pouze brzdilo vývoj. Jsme na této cestě, ona hnutí myslí

nám žádná náboženství nemožnou poskytnout. Je přece velkým cílem všeho lidského úsilí vynaloženého na vzdělání Země, aby vlada přirodních sil nad člověkem byla zlomena a pomínil tak veškerý strach, jež působily. Jak můžeme nazírat Universum v tom, co toužíme přemoci a zčásti jsme už i přemohli? Jovovy blesky nás už neděsí, když nám proti nim Vulkán zhotovil štít. Co Vesta vyzískala na Neptunovi, to také ochraňuje proti hněvivým ranám jeho trojzubce. A synové Martovi se spojili se syny Aeskulapovými, aby se uhájili proti smrtícím šípům Apollonovým. Tak | se navzájem bohové zbavili toho, co vyvolávalo strach, a jakmile nás Prométheus naučil bohy podle příležitosti upláctet, rázem člověk s úsměškem stanul jako vítěz této války všech proti všem.

Milovat Ducha světa a radostně přihlížet jeho dílu, to je cíl našeho náboženství – a láska nezná strach. Nejinak je tomu s oněmi pozemskými krásami, jež člověk v dětství zahrnoval tak niternou láskou. Čím je ona jemná hra barev, jež obveselovala vaše oko všemi jevy firmamentu a váš zrak v tak velkém zalíbení poutala k nejpůsobivějším výtvarům vegetabilní přírody? Čím je to vše mimo vaše oko, v Universu a pro Universum? Tak se přece musíte ptát, má-li to mít nějaký význam pro vaše náboženství. Zmizí to jako pouhé zdání, jakmile jen pomyslíte na všudypřítomnou látku, jejíž vývoj to provází. Považte, že byste mohli v nějakém temném sklepení zbavit rostlinu celé její krásy, aniž byste tím zároveň zničili její přirozenost; považte, že by toto nádherné zdání, v jehož révoř¹ žije celá vaše duše, nebylo ničím, podobně jako se tytéž proudy světla v obrovském | moři pozemských par jenom jinak lámou a tytéž polední paprsky, jejichž oslňující jas sotva snášíte, se na východě jeví jako dohasínající červánky. Toto vše musíte přece uvážit, chcete-li tyto věci nazírat v celku, a tak zjistíte, že tyto jevy – ať už na vás působí sebesilněji – se nakonec vůbec nehodí k názorům světa. Možná že až jednou dosáhneme nějakého vyššího stupně, nalezneme to, co si zde na zemi máme podřídit, jako vládnoucí sílu celého vesmíru. Pak se nás zmocní svatá hrůza, že i tělesná síla je jednotná a všudypřítomná; možná jednou s úžasem objevíme i v tomto zdání téhož Ducha oživujícího celek, to však bude něco jiného a vyššího než tento strach a tato láska. Necht se prosím oni

1. „Reben“ – nesrozumitelné, R. Otto navrhuje „Farben oder Leben?“; barvách nebo životě?

srdnatí rozumáři mezi vámi neposmívají, že vás někdo chtěl k náboženství dovést skrze mrtvou látku a prázdné básnění, a necht se citlivé duše nedomnívají, že je to nějak snadné k náboženství proniknout. V tělesné přírodě lze samozřejmě nazírat něco podstatnějšího než toto. Její nekonečné rozměry, obrovské množství hmoty | rozestřené v nedozírném prostoru a obíhající po nezměrných drahách – to přece člověka ohromí a naučí účtět už jen při pouhé myšlence, při pouhém pohledu na svět. Jenom vás prosím, abyste to, co nyní cítíte, nepokládali za náboženství. Prostor a hmota netvoří ještě svět a nejsou látkou náboženství, hledat v nich Nekonečno je projev navi. Dokud ještě nebyla objevena ani polovina těchto světů a ještě se vůbec nevědělo, že by ony zářící body mohly být vesmírnými tělesy, přece bylo Universum nazíráno s nemenším úžasem než nyní a utrahačí náboženství neměli více omluv. Není snad i to nejvíce omezené těleso v tomto ohledu právě tak nekonečné jako všechny ony světy? Sotva se váš duch může pyšnit neschopností vašich smyslů! A co si dělá z čísel a veličin, když celou jejich nekonečnost může shrnout do stručných vzorců a tak s nimi počítat jako s něčím naprosto nevýznamným? Co se náboženskému smyslu na vnějším světě vsutku zamlouvá, to není jeho hmota, nýbrž jeho zákony. Pohlédte jen, jak všechno zahrnují, to největší i to nejmenší, | vesmírné soustavy stejně jako zraka prachu polétující mihotavě vzduchem, a pak mi povězte, zda takto nenazíráte božskou jednotu a věčnou neměnnost světa! To, co prosté oko v těchto zákonech nejprve postřehne, totiž rád stále se navracějících pohybů na nebi i na zemi, pevné dráhy hvězd a rovnoměrné přicházení a rozvíjení všech organických sil, věčně neodchýlné spění plastické přírody, to je na názoru Universa to nejmenší. Soustředíte-li se u nějakého velkého uměleckého díla jen na jednu jeho určitou část a v jednotlivých prvcích této části budete zase vnímat jen jednotlivé krásné obrysy a vztahy, jež v sobě tento kus nese a jejichž pravidlo lze z něho samého cele přehlédnout, nebude vám pak ta část připadat jako dílo samo spíše než jako část nějakého díla? Nebudete si snad myslet, že celku, který je veskrze takto rozpracován, se nutně nedostává vzletu a smělosti a všeho, čeho se lze nadít u velkého ducha? Lze-li u některé vznesené jednoty tušit nějakou vyšší souvislost, | tam musí být vedle obecné tendence k řádu a harmonii navíc ještě v jednotlivostech přítomny vztahy, jimž nelze plně porozumět z těchto jednotlivých případů samých. Také

svět je dílo, z něž vidíte jen pouhou část a kdyby ta byla v sobě samé dokonale uspořádána a završena, nemohli byste si vytvořit žádný vyšší pojem tohoto celku. Vidíte, že to, co má často sloužit, aby náboženství vyvracelo,¹ má pro ně v názoru světa větší hodnotu než řád, který je první po ruce a lze ho vyzorovat už z leckteré menší části. Jen nižší božstva, služebníčky panny měly v náboženství starých dohled nad tím, co se vracelo jako stejné a čeho řád byl už nalezen. Odchylky však, které nešlo pochopit, revoluce, pro kterou neplatily žádné zákony, to právě bylo dílo otce bohů. Perturbace v pohybu hvězd poukazují na vyšší jednotu, na směřující spojení, než je to, jež pozorujeme v pravidelnostech jejich drah, a anomálie, ty zbytečné hrátky plastické přírody, nám jasně ukazují, že příroda nakládá se svými nejurčitějšími formami zcela libovolně, ba s fantasií, | a tato pravidla můžeme objevit jedině, povznese-me-li se výše. Jak dalece jsme však ještě vzdáleni samotnému vrcholu a jak neúplný zůstává tento náš názor světa!

Uvažujme o zákoně, podle něž se všude ve světě, kam až jen oko dohlédne, chová vše živé k tomu, co je oproti němu mrtvé, jak se vše vžívuje a násilím vtahuje mrtvou látku do svého života, jak se na nás ze všech stran valí nahromaděná zásoba pro všechno živé, která neleží nehybně jako mrtvá látka, nýbrž se sama všude opět nanovo rodí a tak je tomu s celou mnohotvárností životních forem a nezměrným množstvím matérie, již všichni střídavě spotřebovávají, a přece jí každý má dostatek, aby proběhl okřesek svého bytí – podléhá totiž jen vnitřnímu osudu, nikoli vnějšímu nedostatku. Jaká se tu jen zjevuje nekonečná plnost – jaký nadbytek všeho! Jak nás jen dojíímá starostlivá péče matky a naprostá důvěra dítěte, které bezstarostně tráví svůj sladký život hrami v plném a bohatém světě. Podívejte se na polní lilie, nesejí a nesklízejí, a váš | nebeský Otec je přece živí, proto nemějte starost (Mt 6,28.29). Tento radostný pohled, tato jasná, lehká mysl byly ovšem tím nejvyšším, ba dokonce tím jediným, co pro své stoupence získal jeden z největších hrdinů náboženství nazíráním přírody. Jak malý význam jí ale přisoudil, když ji vykázal místo jen v předsíní náboženství!

Větší užitek ovšem příroda poskytne nám, jimž bohatší epocha dopřává pronikat hlouběji do jejího nejvlastnějšího nitra. Její che-

¹ Tj. nepravdivosti; doplněno podle 2. vyd. (1806).

mické síly, věčné zákony, podle nichž tělesa sama vznikají a zanikají – právě z nich nanejvýš jasně a svatě nazíráme Universum. Hle, jak vše určuje přitažlivost a odpor, jak stále a všude působí, jak jsou všechna různost a všechny protiklady jen zdánlivě a relativní, a všechna individualita jen pouhé jméno, jak se vše stejně snaží skrýt a rozčlenit do tisíce rozličných podob a jak nelze nalézt nic jednoduchého, protože vše je umně složeno a vzájemně prostoupeno. Duch světa se zjevuje v nejmenším stejně dokonale a viditelně jako v největším, to je názor Universa, jenž se vyvine z čehokoli a uchvátí mysl. | Jedině ten, kdo je ho skutečně schopen všude, ten nejen ve všech proměnách, ale i v samotné existenci nenalézá nic jiného než dílo tohoto ducha, znázornění a rozvinutí těchto zákonů, jen pro toho je všechno viditelné skutečně také světem, světem utvořeným, cele prostoupeným Božstvím a Jedním. Nejstarší mudrci Řecka neměli naprosto žádné znalosti, jimiž se honosí náš věk, a přece jim už nechyběl tento náhled přírody jako jasný doklad toho, že veškeré náboženství pohrdá vnější pomocí a snadno se bez ní obejde. Kdyby od mudrců pronikl tento náhled k lidu, kdo ví, jak vznešených podob by jejich náboženství ještě nabylo!

[II. C. 1b. *Jednotlivé názory Nekonečna: v duchovním světě*]

Co je to však láska a odpor? Co individualita a jednota? Jsou snad tyto pojmy, jimiž se vám příroda teprve stane názorem světa ve vlastním smyslu, vyvozeny z přírody? Nepocházejí snad původně z nitra myslí a nedostane se jim teprve odtud jejich významu pro přírodu? Proto se také náboženství obrací nejprve k myslí a získává z ní názory světa. Ve vnitřním životě se zračí Universum, jen skrze vnitřní | se stává vnější srozumitelným. Má-li však mysl ze sebe vydat náboženství a dále ho i žít, musí být sama v nějakém světě nazřena. Dovolte mi odhalit vám jedno tajemství, jež zůstává skryto v jedné z nejstarších památek básnictví a náboženství. Dokud první člověk setrval jen sám se sebou a přírodou, vznášel se nad ním Bůh, promlouval k němu rozličnými způsoby, ale člověk mu nerozuměl, protože Bohu neodpovídal. Jeho rajská zahrada byla vsutku krásná a z nádherné oblohy se k němu snášel hvězdný trýpyt – smysl pro svět mu však dosud nevzešel a nevyrůstal ani z nitra jeho duše. Touha po světě však hnula jeho myslí a tak před sebe shromáždil

všechno zvířecí stvoření s myšlenkou, zda by z něj přece nějaký svět nepovstal. Tehdy Bůh poznal, že svět není nic, dokud člověk zůstává sám, i stvořil mu ženu pomocnici a teprve teď se v něm ozvaly živoucí duchaplné tóny, teprve nyní vzešel jeho očím svět. V těle ze svého těla a v kosti ze svých kostí objevil lidstvo a v lidstvu svět. Tímto okamžikem nablý skopnosti slyšet Boží hlas | a odpovídat mu. Ani nejvyšší svévole – přestoupení Božích zákonů – ho od nynějška nevyloučí ze styku s věčnou bytostí. V tomto svatém mýtu se vypráví příběh nás všech. Všechno je nadarmo tomu, kdo zůstává sám. K tomu, aby člověk nazíral svět a tak došel náboženství, musí nejprve nalézt lidstvo, a to nalézne jen v lásce a skrze lásku. Proto je obojí tak niterné a nedílně spojeno. Touha po náboženství¹ je tím, co mu pomáhá k požitku náboženství. Vždyť každý objímá nejvřeleji toho, v kom se nejjasněji a nečistěji zračí svět, a nejněžněji miluje toho, v kom doufá nalézt v plnosti všechno, čeho se jemu samotnému nedostává, aby tak bylo lidstvo zavřeno. Přistupme tedy k lidstvu, u něj najdeme látku pro náboženství!

Zde jste také vy skutečně doma, ve své milované vlasti. Vzhází vám Váš nejnaternější život, před sebou vidíte cíl všeho svého snažení a konání a pocítujete zároven ono niterné puzení svých sil, jež vás k tomuto cíli stále dovádí. Lidstvo samo je vám Universem a se vším ostatním počítáte jen, nakolik | se týká lidstva anebo tvoří jeho přirozené prostředí. Nechci vám brát tyto názory, ale často mě zamrzí, když při vši lásce k lidstvu a navzdory vši horlivosti pro ně nejste s ním přece v souladu a jednotě. Moříte se s tím, abyste lidstvo zlepšili a vzdělali, každý svým vlastním způsobem, a na konci rozmrzle opouštíte, co se vám zoufale nedaří. Dovolují si říci, že i to je důledek vašeho nedostatku náboženství. Chcete působit na lidstvo a přitom nazíráte jen jednotlivé lidi. Ti se vám valně nezamlouvají a z tisíce možných příčin je nejkrásnější a jistě i jedna z nejlepších ta, že jste přece jen příliš moralističtí, byť vašim osobitým způsobem. Lidi pojmáte jednotlivě a tak máte také ideál jednotlivce, kterému ovšem oni neodpovídají. To všechno dohromady je zvrácené počínání s náboženstvím se vám povede mnohem lépe. Kdybyste jen zkusili vzájemně zaměnit předmět svého působení a svého nazírání! Působte na jednotlivce, ale své úvahy povznášejte na křídlech náboženství výše

¹ Má být „po lásce“. (Pozn. Rudolfa Otta.)

k nekonečnému a nerozdílnému | lidstvu. To hledejte v každém jednotlivci, konkrétní existenci každého nahlízejte jako zjevení lidstva pro vás a brzy po tom všem, co vás nyní tíží, nezůstane jediná stopa. Mně osobně jde také o morální smýšlení, dovedu occnit, co je na lidech znamenité, a veskerá sprostota mě naplňuje nepřijemným pocitem pohrdání. Náboženství mi však poskytuje opravdu skvělý a nádherný náhled toho všeho. Představte si génia lidstva jako nej-dokonalějšího a zcela univerzálního umělce. Nemůže dělat nic, co by nemělo zvláštní existenci. Také tam, kde zdánlivě jen míchá barvy a zkouší štětec, nanáší živé a významné tahy. Myslí si nespočet postav a také je tvoří. Milióny jich nosí kostým své doby a jsou věrnými obrazy svých potřeb a choutek, v jiných vystavují vzpomínky dávno- nověku nebo tuší vzdálenou budoucnost a někteří jsou nejvznešenějším a nejznamenitějším obrazem nejvyššího Krásna a Božskosti. Jiní jsou zase groteskními výtvary nejoriginálnějšího a nejprchavějšího vrtochu skutečného virtuóza. Jen zcela nenáboženský pohled se může zdát, že tento umělec tvoří jen nějaké nádoby | cti a nečestnosti. O ničem nesmíte uvažovat odděleně, ale těšte se z každé jednotlivosti na jejím místě. Vše, co s tím může být vnímáno a stojí na tomětz pozadí, patří k velkému historickému obrazu, jenž znázorňuje jeden moment Universa. Chcete snad pohrdat tím, co pozvedá velké zástupy a dodává celku život a plnost? Nemají jednotlivé nebeské postavy být oslaveny tím, že se tisíce jiných před nimi sklánějí a že k nim všechno vzhlíží a k nim se pozvedá? Ve skutečnosti je v této představě cosi víc než jen prázdné podobnosti. Věčné lidstvo se neúnavně zaměstnává tím, že tvoří sebe sama a v pomíjivých jevech konečného života nabývá těch nejrozmanitějších znázornění. Co by bylo pouhé monotónní opakování nějakého nejvyššího ideálu, kde by lidé – bez ohledu na čas a okolnosti – byli stejní, stále tytéž formy, jen s různými koeficienty, co by to bylo proti této nekonečné rozdílnosti lidských projevů? Vezměte si libovolný element lidstva a každý najdete v nějakém možném stavu od | téměř čistého – naprostou čistotu nelze nalézt – vždy v nějakém smísení s kterýmkoli jiným a to až po téměř naprosté vnitřní nasycení všemi ostatními – což je ostatně také nedosažitelný extrém – najdete tato nejrůznější možná smísení, každý druh i každou vzácnou kombinaci. A můžete-li ještě myslet spojení, která nevidíte, pak je tato mezera jakýmsi negativním zjevením Universa, jakýmsi náznakem, že v požadovaném stupni za

94 současné temperature světa není toto smíšení možné, a tato vaše fantazie je pak výhledem přes současné hranice lidstva vpřed, skutečné božské vnuknutí, nezáměrné a nevědomé prorocství o tom, co v budoucnu ještě přijde. Ale tak jako to, co se zdánlivě vzdaluje požadované nekonečné různorodosti, není ve skutečnosti tak málo, není ani příliš mnoho, co vám z vašeho místa tak připadá. Často si stěžujete, kolik sprostoty je mezi lidmi a že se v tisícero podobách stále znovu vrací, ale náboženství to vysvětlí jako pouhé zdání. Věčný rozum poroučí a též rozum konečný to může nahlédnout, že ony postavy, | na nichž se jednotlivé odlišjí jen nanejvýš nesnadně, musejí stát co nejhustěji natěsnány vedle sebe. Každá však má něco zvláštního: nikdo není stejný a v životě jednoho každého přicházejí jisté okamžiky – asi jako i neúspěšitelé kovy mohou ze sebe vydat stříbrný lesk – a ať už to způsobí nějaké vnitřní přiblížení některé vyšší bytosti nebo nějaký elektrický výboj, pozvedne se ze svého stavu a dospěje až k samému vrcholu toho, čím se může stát. Pro tento okamžik byl stvořen, v něm dospěl ke svému určení a vyčerpaná životní síla poté opět ochabne. Je to zvláštní zážitek napomáhat malým duším, aby dospěly k tomuto okamžiku, anebo je v něm pozorovat. Komu se to však nikdy nepříhodilo, tomu musí celý jeho život připadat zbytečný a politováníhodný. Existence každého má ve vztahu k celku dvojitý smysl. Zastavím-li v myšlenkách nepřetržitý běh onoho soukolí, jímž je všechno lidské vzájemně propojeno a tak i svázáno, ukáže se každé individuum ve své vnitřní podstatě jako nutný skladebný prvek donalého názoru lidstva. Jeden mi ukáže, jak se každá oddělená | částka lidstva formuje do jemných a pravidelných tvarů, může-li jen v klidu působit onen niterný utvářivý pud oživující celek, jiný pak předvede, jak z nedostatku oživujícího a sjednocujícího tepla nelze přemoci tvrdost pozemské látky nebo jak je prudkými proudy atmosféry narušeno působení nejnaternějšího ducha a vše se stává nezjev-
95 ným a nepoznatelným. Jeden se projevuje jako hrubá živočišná část lidstva poháněná jen prvními neohrabanými pohnutkami lidství, druhý jako nejčistší deflegmatizovaný duch, zbavený všeho nízkého a nedůstojného, jenž se lehkou nohou povznáší nad zemi. A všichni jsou tu, aby svou existencí ukázali, jak tyto různé části lidské přirozenosti působí odděleně a takřkajíc v malém. A nestačí snad, je-li v tomto nezměrném množství přece několik skvělých a vznešených reprezentantů lidstva, z nichž každý rozeznává některý z melodických

akordů a nepotřebují žádný cizí doprovod a necrozplynou se ve společné melodii, nýbrž svou vnitřní harmonii celou duší roznlí a uspokojí jediným tónem? A pozorují-li opět ono | věčné soukolí lidstva v jeho chodu, musí mě tato nepřehlédnutelná vzájemná spřáženost, kde nic hybného není pohybováno jen samo od sebe a žádný hybatel se nehýbe sám, naprosto upokojit před vašimi stesky, že se rozum a duše, smyslovost a mravnost, rozvažování a slepá síla zjevují v tak oddělených množstvích. Proč vidíte jako jednotlivé vše, co přece nepůsobí jako jednotlivé a jen pro sebe? Rozum jedněch a duše druhých se přece vzájemně afikují tak niterně, jak je to možné jen v jediném subjektu. Mravnost patří k oné smyslovosti je kladená mimo ni – je tím snad její vlada omezenější a myslíte si, že by lépe vládla, kdyby byla každému individuu přidělena v malých, sotva postřehnutelných dávkách? Slepá síla vyhrazená velkému zástupu není přece ve svém působení na celek ponechána jen sobě samé a naproste náhodě, nýbrž často, aniž o tom sama ví, ji vede ono rozvažování, jež v jiných případech nacházíte nahromaděno v tak velkém množství. Tím se mi ztrácejí obrysy osobnosti, | jež se vám tak zřetelně vyjevují. Magický kruh vládnoucích mínění a epidemických pocitů obklopuje a obestírá vše jako jakási atmosféra plná rozkladných a magnetických sil. Ta slučuje a sjednocuje vše a ve svém živoucím šíření uvádí i nejodlehlejší části v činný dotyk a výrony těch, v nichž samostatně přebývají světo a pravda, přičinlivě roznáší tak, že někoho zcela prostoupí a jiným jen odleskem márnivě osvítlí povrch. Toť harmonie Universa, záračná a velká jednota ve svém věčném uměleckém díle. Vy ovšem tuto slávu urážíte svým požadavkem žalostného osamocení, protože se v předání morálky a též u ní samotné ještě zabýváte elementy, jimiž vyšší náboženství pohrdá. Vaše potřeba se ukazuje dosti jasně, kéž byste ji jen poznali a uspokojili! Hleďte ve všech událostech, v nichž se zračí tento nebeský řád, zdali se vám nějaký neukáže jako božské znamení. Přijměte jeden starý, zavřený pojem a vyhledejte mezi všemi svatými muži, v nichž se bezprostředněji zjevuje lidstvo, jednoho, jenž by mohl být prostředníkem | mezi vašim omezeným myšlením a věčnými hranicemi světa. Až ho najdete, projděte si celé lidstvo a nechte si vše, co vám dosud připadalo jiné, osvětlit odleskem tohoto nového světa.

Z tohoto putování po celém okrsku lidstva se náboženství vrací s ostřejšími smysly a vytříbenějším úsudkem do vlastního Já a u sebe

sama nakonec nalézá vše, co se jindy shánělo po nejodlehlejších krajinách. V sobě samých nalézáte, když na to přijde, nejen základy toho nejkrásnějšího i nejnižšího, nejvznešenějšího i nejhanebnějšího, jež jste pozorovali jako jednotlivé stránky lidstva na jiných lidech. V sobě objevujete nejen v různých dobách všechny rozličné stupně lidských sil, nýbrž i všechna nespočetná smíšení různých vloh, jež jste nazírali v charakterech druhých lidí a nyní se vám ukazují jen jako zachycené momenty vašeho vlastního života. Byly okamžiky, kdy jste tak mysleli, tak cítili, tak jednali, kdy jste skutečně byli tím či oním člověkem, navzdory různosti pohlaví, kultury a vnějších | okolností. Jste skutečně prostoupeni všemi těmito rozdílnými postavami ve vašem vlastním řádu. Vy sami jste kompendium lidstva, vaše osobnost zahrnuje v jistém smyslu celou lidskou přirozenost a ta ve všech svých znázorněních není ničím jiným než vašim vlastním rozmanitým, zřetelně vykresleným a ve všech svých proměnách zvěčným já. U koho se tak náboženství znovu zpracovává zpátky dovnitř a nalezlo také tam Někonečno, v tom se po této stránce naplnilo a nepotřebuje už žádného zprostředkovatele pro nějaký názor lidstva, ale on sám se jím může stát mnoha jiným lidem.

Lidstvo byste ale měli nazírat nejen v jeho bytí, nýbrž i v jeho dění. Také ono probíhá po větší dráze a nevrací se, ale stále spěje vpřed, svými vnitřními proměnami se pozvedá do vyšší a dokonalejší podoby. Náboženství nechce tyto pokroky nějak urychlovat nebo řídit – spokojí se s tím, že konečné může působit jen na konečné – jemu stačí to pozorovat a vnímat jako jedno z největších jednání Universa. Jeho nejvyšším úkolem je spojit navzájem rozličné momenty | lidství a z jejich následnosti uhodnout ducha, jenž vládne vším. Dějiny v nejvlastnějším smyslu jsou nejvyšším předmětem náboženství, s nimi počíná i končí – neboť prorocství je v jeho očích také dějinami a obojí navzájem vůbec nerozlišuje. Skutečné dějiny měly všude nejprve náboženský účel a vycházely z náboženských idejí. V jejich okruhu se pak také nacházejí nejvyšší a nejvznešenější názory náboženství.

Zde vidíte putování duchů a duší, které jinak vypadá jen jako básnický obraz, ale je to více než zázračné předvedení Universa, jež má srovnávat rozličná údobí lidstva podle nějakého společného měřítka. Tu se po dlouhém mezidobí, v němž příroda nemohla něco srovnatelného vytvořit, navrátí nějaký výtečný jedinec v úplně stejné

podobě; to ovšem poznají jen zřeci a pouze oni mají z účinků, jež to nyní vyvolává, usuzovat na znamení rozličných časů. Tu se jeden jediný moment lidstva opakuje přesně podle obrazu, jež vám zůstává | vzdálený pravěk, a vy máte z různých příčin, jež ho nyní vyvolaly, 101 poznat běh Universa a vzorec jeho zákonů. Tu ze své dřímoty procitne génius nějaké zvláštní lidské způsoblosti, jenž se už někdy někde rozvinul a zase opadnul, a na nějakém jiném místě a za jiných okolností se pozvedne k novému životu a jeho rychlejšího prospívání, hlubší působení, krásnější a důkladnější tvářnost má naznačovat, nakolik se zlepšilo klima lidstva a výživnost půdy pro ušlechtilé plodiny.

Zde se vám celé národy a pokolení smrtelníků ukazují jako předtím jednotliví lidé. Některé z nich, důstojné a duchaplné, mocně působí do nekonečna bez ohledu na prostor a čas. Jiné pak, obyčejné a nevýznamné, jsou určeny pouze k tomu, aby zvláštním způsobem nuancovaly jednotlivé formy života nebo spojování, skutečně a pozoruhodně žijí v jednom momentu, jen aby představily jednu myšlenku, jeden pojem a pak spěly k zániku, aby výsledkem jejich nejkrásnějšího rozkvetu mohl být naroubován | někomu jinému. 102 Stejně jako rostlinná říše zánikem celých rodů a z rozvalin celých rostlinných generací plodí a živí generace nové, tak také zde vidíte, jak duchovní říše z ruin nádherného a krásného světa lidí vydává svět nový, jenž z rozložených a podivuhodně proměněných prvků starého světa bere svou první životní sílu.

Jestliže zde, v nazírání obecné souvislosti přechází váš pohled od nejmenšího k největšímu a odtud zase zpět a pohybuje se v živoucích kmitech mezi oběma až v závratí nemůže dále rozlišit ani velké a malé, ani příčinu a účinek, ani uchování a zánik, pak se vám ukáže podoba věčného osudu, jehož rysy nespojují otisk tohoto stavu, podivuhodnou směsí zavilé svěhlavosti a hluboké moudrosti, hrubé, necitelné moci a niterné lásky, odkud se vás střídavě zmocňuje jedno či druhé a zve vás jednou k bezmocnému vzdoru, jednou k dětské oddanosti. Srovnáte-li pak dílčí usilování jednotlivce, jež vyvrhává z těchto protikladných ohledů, s | klidným a rovnoměrným chodem celku, 103 uvidíte, jak se velký duch světa pobaveně pozvedá nad to, co se mu hlučně protiví; uvidíte, jak vznešená Nemesis v jeho stopách neúnavně prochází světem, jak rozděljuje napomenutí a tresty zpuštěným, kteří se protiví bohům, a jak železnou rukou kosí i toho největšího hrdinu a výtečníka, který se s chvályhodnou a udivující vytrvalostí

nechtěl poddat jemnému vanutí velkého ducha. Kdybyste konečně chtěli uchopit vlastní povahu všech změn a celého pokroku lidstva, tehdy vám náboženství ukazuje, že živoucí bohové nic nenávidí tak jako smrt a že nic není třeba tak pronásledovat a přemáhat jako ji, prvního i posledního nepřítel lidstva. Všechno drsné, barbarské a netvárné má být pohlceno a proměněno v organický výtvor. Nic nemá být mrtvou hmotou, již uvádí v pohyb mrtvý podnět a jejíž odpor je jen nevědomá frikce; vše má být vlastním, složeným, rozličně provázaným a vyvýšeným životem. Je třeba se zbavit slepého instinktu, mechanického zvyku, tupé poslušnosti, všeho ochablého a pasivního, všech těchto smutných | symptomů asfyxie svobody a lidství. Tímto směrem ukazuje okamžik i celá staletí, toto je velké, stále pokračující spásné dílo věčné lásky.

Jen lehkými tahy jsem naznačil některé význačné názory náležející náboženství v oblasti přírody a lidstva; zde jsem vás však dovedl až k nejzazší hranici vašeho obzoru. Zde končí náboženství těm, pro něž má lidstvo stejnou hodnotu jako Universum; odtud bych vás mohl zase znovu přivádět k jednotlivostem a detailům. Jenom si však nemyslete, že je to zároveň hranice náboženství. Zde se náboženství nemůže zastavit a na druhé straně od tohoto bodu teprve skutečně vyhlédne do Nekonečna. Pokud je lidstvo něčím hybným a tvářlivým, pokud se v jednotlivostech jen jinak neukazuje, ale tu a tam se i jiným stává, nechtíte, že pak není možné, aby samo bylo Universem? Spíše se k Universu má tak, jako se jednotliví lidé mají k němu samému. Lidstvo je jen jednou z forem Universa, znázorněním jediné modifikace jeho elementů. Musejí být ještě jiné takové | formy, jimiž je ohraničeno a vůči nimž se vymezuje. Je pouze středním členem mezi jednotlivým a Jedním, zastávkou na cestě k Nekonečnu. V člověku je nutno nalézt něco vyššího než jeho lidství, aby jej a jeho jev bylo možno bezprostředně vztáhnout k Universu. Veškeré náboženství se oddává tomuto tušení něčeho jiného a vyššího než lidství, aby se nechalo uchvátit tím, co je oběma společné a představuje vyšší řád.¹ Právě v tomto ohledu se ovšem jeho obrysy prostěmu oku ztrácejí, zde se samo stále více vzdaluje jednotlivým předmětům, jimiž se na

¹ Tuto nepřilíh jasnou větu 2. vyd. (1806) poněkud obměňuje: „Proto ono stále živé, leč málo kdy pochopené tušení něčeho jiného, sice v jevu konečného, leč stojícího vně lidstva a nad ním, tušení vyššího a jednotnějšího, krásnější útvary rodičích sňatku ducha a hmoty.“

své cestě mohlo nechat vést, a zde je jeho touha po nejvyšším nejvíce pokládána za bláznovství. Spokojíme se zde s pouhým náznakem toho, co je vám tak nekonečně vzdáleno. Každé další slovo tomu věnované by bylo nesrozumitelnou řečí, o níž byste nevěděli, odkud přichází a kam směřuje. Kež byste jen měli náboženství, které byste mít mohli, a kež byste si jen byli vědomi toho náboženství, které už skutečně máte! Kdybyste totiž uvažovali jen o těch několika náboženských názorech, | jež jsem vám tu v hrubých rysech naznačil, poznali byste, že vám zdaleka nejsou cizí. Do vaší mysli už asi dříve proniklo něco podobného, ale nevím, co je větší neštěstí, zda náboženství vůbec nepoznat, nebo mu neporozumět. Takto se totiž zcela minete s jeho účinkem v mysli a oklamete přitom sami sebe. Odplata stíhající všechny, kdo se chtějí protivit duchu celku, hněv obracejí se proti každé svělosti a troufalosti, stále směřování všech lidských věcí k jednomu cíli, směřování tak jisté, že každá jednotlivá myšlenka a návrh přibližující celek tomuto cíli nakonec po mnoha ztroskotáních přece jednou dospějí ke zdárnému konci, to jsou názory, jež tak bijí do očí, že bychom je pokládali spíše za podnět k pozorování světa než za jeho důsledek. Mnozí z vás si jich jsou též vědomi, někteří je také nazývají náboženstvím, ale ti chtějí, aby to bylo jediné náboženství, a tak vytlačují všechno ostatní, co má přece původ v tomtéž jednání | mysli a to naprosto stejným způsobem. Jak ovšem došli k těmto odštěpeným fragmentům? Chci vám to říci: nepokládají to vůbec za náboženství, jímž rovněž pohrdají, nýbrž za morálku a chtějí tomu jen podsunout jméno, aby náboženství samotnému – tomu totiž, co za ně považují – uštědřili poslední ránu. Nechtějí-li to přiznat, pak se jich zeptejte, proč to všechno s onou podivuhodnou jednostranností kladou do oblasti mravnosti. Náboženství nemá smysl pro takovéto zálibné stranictví, morální svět též nepokládá za Univerzum a co by mělo platnost jen pro morálku, nebylo by pro ně názorem Universa. Ve všem, co patří k lidskému konání, ve hře, jakož i ve vážném činu, v tom nejmenším stejně jako v tom největším, umí odkrývat a sledovat jednání světového ducha. Co má vnímat, musí moci vnímat všude, neboť jediné tím se to stane jeho vlastnictvím a tak právě v tom také nalezneme božského Nemesis, že totiž ti, v jejichž srdci vládnou mravnost či právo, dělají z náboženství nějaký bezvýznamný přívěšek morálky a chtějí si z něj brát jen to, co se takto nechá utvářet. | Tím však svou morálku – má-li jí být

náboženství očištěno – nenávratně kazí a zasévají do ní sémě nových omylů. Zní to moc pěkně: země-li někdo při mravním jednání, je pryč to vůle věčné bytosti, a co se nestane našim prostřednictvím, uskuteční se jindy. Tato vznešená útecha však také nepatří k mravnosti. K té nesmí být přimíšlena ani kapka náboženství, aniž by ji takřkajíc neflogistovala a tak nezbavila její čistoty.

[II. C. 2. *Vě vztahu k náboženským pocitům*]

Nejzřetelněji se projevuje tato naprostá neznalost náboženství v pocitech, které jsou mezi vámi ještě značně rozšířeny. Jak hluboce souvisejí s oněmi názory, s jakou nutností z nich také vyvěrají a jediné z nich mohou být vysvětleny, a přece se jim zcela špatně rozumí. Když se nám duch světa majestátně zjevil, když jsme sledovali jeho jednání podle skvěle zamýšlených a velkolepých zákonů, co může být přirozenějšího než ustrnout v hluboké bázní z věčného a neviditelného? A když jsme nazřeli Universum a odtamtud se ohlédlí na naše vlastní Já, jež ve | srovnání s ním působí jako nekonečně malé, co může potom být smrtelníkovi bližší než pravá nestrojená pokora? Vnímáme-li při nazírání světa také naše bratry a je-li nám jasné, že každý z nich je v tomto smyslu bez rozdílu tímtož, co jsme i my, totiž vlastním znázorněním lidstva, a že bez existence každého z nich by se nám nedostávalo názoru lidstva, co může být přirozenějšího, než je všechny bez rozdílu smýšlení a duchovní síly s upřímnou láskou a vřelou náklonností obejmout? A když od jejich spojení s celkem obrátíme pozornost k jejich vlivu na naše události a znázorníme si ty, kdo přestali usilovat o rozšíření a izolaci svého vlastního pomíjivého bytí, jen aby uchovali bytí naše, jak bychom se mohli ubránit pocitu zvláštní spřízněnosti s těmi, kdo svými činy někdy hájili naši existenci a šťastně ji provedli mnohými nebezpečími? A též onoho pocitu vděku, jež nás povzbuzuje, abychom je uctivali jako ty, kdo se již sjednotili s celkem a jsou si vědomi svého života v něm?

Uvažujeme-li naopak | o běžném puzení lidí, kteří o této závislosti nic nevědí, jak uchopují a drží to či ono, aby opevnili své já a obklopili je nejrůznějšími hradbami, aby mohli svou osamělou existenci vést podle vlastní vůle a věčný proud světa jim z toho nic nepochvátí, a vidíme-li, jak potom osud toto vše strhává a je samé natisíckrát zraňuje a moří, co může být potom přirozenějšího než

zcela upřímný soucit se všemi starostmi a boly, které z tohoto nerovného zápasu povstávají, a se všemi ranami, jež strašlivá Nemesis na všechny strany rozsévá? – A zvíme-li, co se v běhu lidstva všude zachovává a vyžaduje a co nutně bude dříve či později poraženo a rozvráceno, pokud neprojde hlubokou proměnou, a obrátíme-li se pak od tohoto zákona k našemu vlastnímu jednání ve světě, co může být přirozenějšího než zkroušená lítost nad tím vším v nás, co se protví géniu lidstva, než pokorné přání usmířit božstvo, než největší touha otočit se | a dojit záchrany se vším, co nám náleží, 111

v onom posvátném okrsku, jediném útočišti před smrtí a zkázou. Všechny tyto pocity jsou náboženstvím a stejně tak i všechny ty, kde Universum tvoří jeden bod a vaše vlastní já jakýsi druhý bod, mezi nimiž krouží mysl. Staří to dobře věděli: všechny tyto pocity nazývali zbožností a spojovali je přímo s náboženstvím, ba považovali je za jeho nejvznešenější část. Také vy je znáte, ale potká-li vás něco takového, chcete si namlouvat, že to bylo něco mravního, a chcete těmto počtům vykázat místo prostřed morálky. Morálka si jich však nežadá a nestrpí je. Nepřipouští totiž lásku ani náklonnost, zná jediné činnost vycházející z nejvlastnějšího nitra, nevyvolanou úvahami o vnějších předmětech, nezná žádnou bázeň, jediné před vlastním zákonem, jako nečistě a sobecké zatracuje vše, co může vycházet ze soucitu a vděčnosti, pokořuje pokoru, ba pohrdá jí, a říkáte-li jí něco o lítosti, hned mluví o ztraceném čase, který darmo zmnožujete. Také váš nejniternější pocit vám musí dosvědčovat, že všechny tyto počítky nevedou k | jednání, ale přicházejí pro sebe samé a končí v sobě samých jako funkce vašeho nejniternějšího a nejvyššího života. Proč se tedy vykrucujete a žádáte pro ně milost tam, kam vůbec nepatří? Raději se prosím pořádně podívejte, že jsou náboženstvím, teprve pak pro ně nebudete žádat nic, než co jim podle práva náleží, a sami se nebudete klamat nepodloženými nároky, jež tak rádi v jejich jménu vznášíte. Ať už je to morálka nebo cokoli jiného, v čem hledáte podobné pocity, vždy si je jen uzurpujete. Vraťte je zpátky náboženství, jemu jedinému náleží tento poklad a jako jeho vlastník není služebníkem mravnosti ani jiného předmětu lidského konání, nýbrž jejím nepostradatelným přítelem, plnohodnotným přímluvcem a prostředníkem u lidstva. To je úroveň, na níž se nachází náboženství a zvláště to samostatné v něm – jeho pocity. Už jsem jednou zmínil, že jediné ono dává člověku universalitu, nyní to

113 mohou blíže osvětlit. Ve všem jednáni a působení, ať už mravním, filosofickém nebo uměleckém, má člověk usilovat o virtuositu a každá virtuosita klade meze, čím chladným, jednostranným | a tvrdým. Obrací mysl člověka vždy jedním směrem a cíl tohoto směřování je vždy něco konečného. Může snad člověk skutečně využít veškerou svou sílu, zpěje-li od jednoho omezeného díla k jinému? Nezástane snad její větší díl nevyužit, neobráti se nakonec proti němu samotnému a nezahubí jej? Jak mnoho z vás zahynulo, protože byli sami sobě příliš velcí. Nadbytek síly a vnitřního puzení, které se nikdy nedostanou k dílu, jelikož jim žádné není přiměřené, vede k jejich marnému bloudění a nakonec jejich zkáze. Chcete snad také tomuto zlu předejít tím, že ten, komu je jeden ze tří předmětů lidského usilování! – neznáte-li jich ještě více – příliš velký, měl by také tyto předměty sjednocovat? To by ovšem byla vaše dávná a stále se navracající touha, mít lidstvo z jednoho kusu. Kéž by to však bylo možné! Kéž by ony předměty, jakmile jsou zahlédnuty okem, ihned stejným způsobem nepodněcovaly mysl a nechtěly ji ovládnout! Každý z vás 114 chce vytvářet nějaká díla, každý má ideál, k němuž spěje, a | nějakou totalitu, jíž chce dosáhnout. Tato rivalita nemůže končit jinak, než že jeden druhého vytlačí. Na co však má člověk vynaložit sílu, kterou mu ponechá každé zvládnuté a umělecky zaměřené popuštění jeho tvořivého tónu? Nikoli na to, že by chtěl tvořit zase něco dalšího a být činný na nějakém jiném konečném díle, ale aniž by cokoli určitého dělal, nechá se aflkovat Nekoněcnem a v nejrůznějších druzích náboženských pocitů reaguje na toto působení. Ať už si vyberete kterýkoli z oněch předmětů svého svobodného a uměleckého jednání, je zcela jedno, skrze který naleznete Universum, v Universu pak totiž objevíte i všechny ostatní jako jeho příkázání, vnuknutí nebo zjevení. V celku je tak zříté a rozjímáte nikoli jako něco dílčího a v sobě určitého – to je jediný způsob, jak si můžete osvojit ve zvoleném zaměření mysl také to, co se nachází mimo ně, a to ne svobodně jako umění, nýbrž z instinktu pro Universum jako náboženství. A protože i v jejich náboženské formě trvá rivalita, projevu | se náboženství častěji rozděleno na přírodní básnictví, přírodní filosofii či přirozenou morálku než završeno ve své celistvé podobě,

1 2. vyd. (1806) ony tři předměty lidského usilování vykládá jako umění, vědu a život.

která by jednotila vše. A tak člověk svobodně klade ke konečnému nekonečné, k soustředěné touze po něčem určeném a hotovém objevnou plavbu v neurčitém a nevyčerpatelném. Tak své nadbytečné síle uvolňuje cestu a obnovuje znovu rovnováhu a harmonii své bytosti, kterou nenávrtně ztrácí, oddává-li se jedinému směřování bez opory v náboženství. Virtuosita nějakého člověka není než melodii jeho života a nespojí-li s ní náboženství, nezůstane než osamělá tóny. Náboženství je provází nekonečně bohatším střídáním všech tónů, které se mu zcela nevzpírají, a proměňuje tak jednoduchý zpěv života v nádhernou mnohohlasou harmonii.

[III. Věroučné články a jednoznačné doktrinární pojmy nepatří k podstatě náboženství, nýbrž jsou sekundární a musejí být užívány a vykládány jinak než v tradičním smyslu]

Pokud to, co jsem vám všem snad dosti srozumitelně nastínil, tvoří skutečně podstatu náboženství, není těžké zodpovědět otázku, kam vlastně patří ona dogmata a | věroučné články, které bývají obvykle vydávány za obsah náboženství. Některé jsou jen abstraktním vyjádřením náboženských názorů, jiné jsou volnou reflexí nad původními hnutími náboženského smyslu, výsledky srovnání náboženského pohledu a obvyklého mínění. Pokládat obsah reflexe za podstatu konání, jež je reflektováno, to je tak obvyklá chyba, že vás nesmí překvapit, objevíte-li ji také zde. Můžeme být hluboce náboženský, aniž bychom se museli setkat se zázrakem, vnuknutím, zjevením nebo zakusili něco nadpřirozeného. Kdo ovšem své náboženství podrobuje srovnání a reflexi, ten se na své cestě s něčím takovým nevyhnutelně setká a nemůže to v žádném případě pominout. V tomto smyslu náležejí tyto všechny pojmy do oblasti náboženství a to bezpodmínečně, jejich užití však má své meze, vně kterých neznamenají naprosto nic. Spor o to, co to je vlastně zárazek a co je pro něj typické, nakolik máme co dělat se zjevením a proč v ně vlastně smíme věřit, | jakož i zjevná snaha to všechno popít a odsunout stranou, nakolik to jen slušnost a ohledy dovolují, v bláhovém přesvědčení, že se tím prokazuje nějaká služba filosofii a rozumu – to je jedna z dětinských operací metafysiků a moralistů v náboženství. Pletou navzájem různá hlediska a náboženství dělají dost špatnou